

JAROSLAV ŠIDAK

SVEUČILIŠTE DO KRAJA PRVOGA SVJETSKOG RATA

I. PRIPREME ZA OSNIVANJE SVEUČILIŠTA. Iako je već prije na različite načine dolazila do izražaja težnja da se u Zagrebu otvori Sveučilište, ipak se sustavnim pripremanjama pristupilo tek godine 1861, nakon obnove ustavnog stanja. Poticaj za to dao je J. J. Strossmayer svojim govorom u Hrvatskom saboru 29. travnja 1861,¹ u kojem je procvat Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti uvjetovao otvaranjem Sveučilišta kao »sjemeništa mladih ljudi, koji bi se za višu duševnu radnju udesili i usposobili«. Predložio je, dakle, da odbor koji treba da izradi osnovu Akademije učini to isto i za Sveučilište. Pored »odbora znanstvene struke« izabran je odmah i »ekonomički odbor« s ciljem da objema ustanovama osigura dostojnu materijalnu podlogu. Primjer kako da se to uradi dao je i opet Strossmayer, koji se u sjednici 1. lipnja obvezao »da će plaću svoju veliko-župansku, dokle god tu čast obnašao bude, – ustupiti i pokloniti fondu za sveučilište jugoslavensko«.² Tim je činom

¹ Tekst govora vidi u ovoj Spomenici, str. 336.

² Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861, I, 1862, str. 27 (članak XXIII). Prinos od Strossmayerove velikožupanske plaće iznosio je do njegove ostavke 1862. godine 7.050 forinti.

udario temelj zakladi koja je od g. 1866, pošto joj je ponovo priložio dar u iznosu od 50.000 forinti, počela naglo rasti zahvaljujući dobrovoljnim prinosima koji su nadolazili sa svih strana.

Saborski je odbor 7. rujna 1861. podnio Saboru prijedlog zakonske osnove o Sveučilištu,³ koja zbog daljnjega političkog razvoja nije dobila kraljeve sankcije, ali je s nekim nebitnim izmjenama postala najzad 1874. godine zakonom.

Budući da se u odborskim sjednicama Sabora nije vodio zapisnik, nismo, na žalost, obaviješteni o raspravama u kojima je spomenuta Osnova dobila svoj konačan oblik i u kojima su se, bez sumnje, sukobljavala različita, pa i suprotna, mišljenja. Na takav zaključak upućuje tok rasprave o toj Osnovi na saborskim sjednicama od 7. do 10. rujna,⁴ iako je prvih devetnaest paragrafa njezina teksta, među kojima su se nalazile i najvažnije odredbe o organizaciji Sveučilišta, primljeno »bez svake primietbe«.

»Sveučilište jugoslavjansko«, kako ga Osnova naziva, trebalo je da se načelno sastoji »iz četiri odsjeka ili fakulteta: iz bogoslovnoga, pravoslovnoga, liečničkoga i mudroslovnoga«. U tekst Osnove unesen je, s izuzetkom Filozofskog fakulteta, i nastavni plan s točno naznačenim redom upisivanja pojedinih predmeta, među ostalim i za medicinski fakultet, na kojemu je nastava trebala da traje pet godina. S obzirom na crkveno-školsku autonomiju »crkve pravoslavno-iztočne«, Sabor je, prijedlog Slavoljuba Vrbančića da se podigne i »pravoslavni fakultet«^{4a} primio s ograničenjem da se »o tome ima saslušati sinod pravoslav. Episkopah i obći srbski narodni kongres«. Što se tiče otvaranja medicinskog fakulteta, već je P. Muhić, kao odborov izvjestitelj, izrazio sumnju u to »da li će se moći za jednu godinu ustrojiti, jer stranom neima novacah, stranom neima učenih silah« vještih narodnom jeziku. Prema tome je – zaključuje on – »bolje kašnje ustrojiti savršeni zavod nego sada nesa-vršeni«.⁵

Usvojene dopune Osnovi bile su neznatne. Tako je primljen prijedlog F. Račkoga da kandidat mora na rigorozu iz povijesti »dokazati sjegurno znanje jugoslavi. poviesti«, a ne samo domaće, jer je ova – prema Račkom – »sa jugoslavenskom skopčana«.⁶ A primljen je i prijedlog D. Kušlana da se ne studira samo povijest »jugoslavjanskog« prava nego i »prava slavjanskoga u obće«.⁷

Protivno prijedlogu F. Žužela da se ispiti održavaju semestralno,⁸ većina je, polazeći od načela o »slobodi učenja i predavanja«, pristala uz tekst Osnove, prema kojem »neima nikakvih celo- ili polgodišnjih izpi-

³ Spisi saborski ... od god. 1861, I, str. 87–101 (članak LXXXIV).

⁴ Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije godine 1861, 782–798.

^{4a} Iznenaduje Vrbančićevo objašnjenje prema kojem »neda se tajiti, da većina pučanstva u trojednoj kraljevini pripada crkvi pravoslavnoj«. Popis stanovništva od g. 1857. pokazuje da je u Banskoj Hrvatskoj bilo pravoslavnih nešto iznad 15%, a u Vojnoj Krajini gotovo 41%.

⁵ isto, 795.

⁶ isto, 787.

⁷ isto, 785.

⁸ isto, 783.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER (LITOGRAFIJA EDUARDA KAISERA, 1861)

tah« do kraja studija. Odbačen je i prijedlog zastupnika Mirka Šandora »da se poradi političkog ili policajnog prestupka nijedan učenik iz sveučilišta odpraviti nemože«.⁹

Sabor je s neznatnom većinom od dva glasa (31 : 29) zadržao i paragraf Osnove o sveučilišnom propovjedniku, iako su D. Kušlan, V. Pachel, M. Polit i dr. smatrali – prema riječima prvog od njih – da je on »posve suvišan, i kao sustavu universitetskom neodgovarajući«. Rački je, pristajući uz prijedlog da se i za pravoslavnu mladež uvede posebni ekshortator, nalazio opravdanje za tu ustanovu u maksimi da je »strah Gospodnji početak mudrosti« (initium sapientiae est timor domini).¹⁰ Ni

⁹ isto, 794.

¹⁰ isto, 789–790.

jedan, pak, zastupnik nije izrazio neku rezervu prema odredbi po kojoj nastavnici »užívaju u pogledu predavanja, na koliko nisu po zakonih svjetovnih ili crkvenih ograničeni, podpuno slobodu.«¹¹

Uopće je rasprava u Saboru bila vrlo oskudna i nezanimljiva. Zahvaljujući jednom profesoru s bogoslovije najviše se vremena utrošilo u pitanje profesorskih plaća na Bogoslovnom fakultetu koje su, prema Osnovi, trebale biti niže od drugih, iako je V. Pacel i te smatrao nedostatnima. »Ako hoćemo imati poštene profesore« – zaključio je on – »treba ih i pošteno platiti.«¹²

Zakonska osnova »o sveučilištu jugoslavjanskom« napokon je primljena kao čl. 84, a Sabor je naknadno odobrio i prijedlog troškova za njegovo »oživljenje«. Pri tom je predvidio mogućnost da se zbog oskudnih sredstava uvedu samo neke »znanstvene struke odmah i prije nego se podpuno sveučilište ustroji«, a u načelu je primio i osnove »za ustrojenje veterinarskoga i primaljskoga zavoda«, za koje je odbor pretpostavio da bi se, nešto preuređeni, spojili s medicinskim fakultetom »čim bi se ovaj podpuno složio i uživotvorio«.

Sabor je Osnovu, popraćenu predstavkom, uputio vladaru na sankciju, ali je ona mjesto potvrde bila ponovo pretresana i mijenjana i unatoč svemu ostala je najzad nepotvrđena. Ni Strossmayerova ponovna inicijativa u Hrvatskom saboru, koji je zasjedao od 1865–67, nije ubrzala donošenje odluke, iako je Sabor u svojoj predstavi od 29. prosinca 1866,¹³ mogao, među ostalim, predložiti i vrlo realan proračun za uzdržavanje Sveučilišta u njegovoj prvoj fazi. Pored različitih zemaljskih zaklada, kojih bi prihodi došli za tu svrhu u obzir, Sabor je mogao upozoriti na onaj kapital »koji je dobrovoljnimi prinesci u ovoj kraljevini sakupljen, u iznosu blizu 190.000 for., a iznositi će do konca školske godine preko 200.000 forinti«. U popisu darovatelja, koje je Sabor ovom prilikom unio u svoje spise,¹⁴ nisu se nalazila samo imena onih uglednika i korporacija kojih je dar prelazio svotu od više tisuća, pa i desetaka tisuća forinti nego i niz pojedinaca, općina, gradova i bezimenog »obćinstva« po županijama, koji su priložili mnogo manje svote. D. Kušlan i Jelisava Prasnić zabilježeni su s iznosom od po 500 for., »više rodoljubah« u Vinici kraj Varaždina sa 109 for., »obćinstvo« Požeške županije s 1670, Križevačke s 1060, a Srijemske sa 700 for., 11 općina »kotara sv. Križkoga« s obećanih 1050 for. itd. Značajan je udio brojnih trgovaca, među njima i trojice s prinosom od po 500 for., a više njih nosi izrazito židovska prezimena. Tako, na pr. Samuel Weiss, Samuel Hirschler i Ivan Frankl daruju zajedno 600 forinti. S obzirom na činjenicu da je »zaklada jugoslavenskoga sveučilišta« iznosila u vrijeme otvaranja Sveučilišta 1874. godine 362.388 for., a s obećanim priložima čak 400.645 for. (pored posebne svote od 10 tisuća dukata),¹⁵ ne može biti sumnje u to da je sabirna akcija obuhvatila dosta široki krug prinosnika, pogotovu među gradskim stanovništvom.

¹¹ Spisi saborski, n. dj. I, 97 (§ 6. II. Odjela).

¹² Dnevnik sabora, n. dj., 787–789.

¹³ Tekst predstave donosi Spomenica ... 1874, 24–27.

¹⁴ Dnevnik sabora trojedne kraljevine D., H. i Sl. od godine 1865/7, 626.

¹⁵ Spomenica ... 1874, 187.

SPOMENIK J. J. STROSSMAYERU U ZAGREBU U ZAČELJU ZGRADE JUGOSLAVENSKE
AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI — RAD KIPARA IVANA MESTROVIĆA

1

Zapisnik jedinic zakonodavnoga odbora, kojima su 9. 10. i 11. rujna, u kojoj upućeni
u razmatranje zakonska osnova obustave studija Sveučilišta u Zagrebu.

1. Odbor predloži podaluje prijedlog o osnovi zakonodavnoga članka obustave studija Sveučilišta, koji bi pripisom k. z. g. z. od 17. kolovoza 1872. potpisana visokom saboru na razmatranje. Ovaj prijedlog glasi ovako:

Uzjeti u protivni odbor osnovu zakonodavnoga članka obustave studija Sveučilišta k. z. g. z. od 17. kolovoza 1872. god. koji je sada pripisom od 17. kolovoza 1872. god. visokom saboru na zakonovno razmatranje jednako, sporazumno se sa strankovnjaci i inale čelje sada podajati o ovoj prijedlogu, odnosno prijedlog.

Na ovom predlozku navode se samo dopunjeni k. z. g. z. od 17. kolovoza 1872. god. i razlikovati, u kojih taj predlog odnosi se osnove.

Glavni je dopunjen u tom. Pto je studija osnova dopisno proveda uredbom § 23 i 24 od 1861. god. čl. 5. god. 1869, doim se odbor govorio na članovik § 1. ovog zak. članka. Drugim riječima: studija osnova predlozje ^{za sada} ne podpuno jedinstvo sa dva podpuna fakulteta, bogoslovni na im i pravo, slavni, i sa svim ostalim studijskim fakultetima; a odborka osnova predlozje podpuno jedinstvo sa sv. četiri fakulteta.

Ali kako će točno uraditi se studija osnova i odborka predlog toga radi ne stoji se u opreci. Razlika je među njima samo ta, što studija osnova

5. Prihvata je predlog pododbora da je
zamoli na c.k. agenciju za veštinstvo naš
premijsni kodj prepoznivom gradjankom,
neka blagovoli preuzme trošk za pri-
uvedjenje i za uzdržanje ovog veštinstva
odrediti iz prihoda dobivena od razprodanih
arapskih čuna, koj je i onako odedjen
u kulturne svrhe hrvatsko-slavonske krajine,
toga safranskoga dela trazijske krajine,
a veštinstvo služiti će u jednakoj mjeri
za propjete vojvode krajine kao i
gradjanke Hrvatske i Slavonije.

6. Narodna skupština je predlog
pododbora da se k. zemaljske vlada
pogovo, neka preduzme potrebne opreme o
uvedjenju žirniarskoga zavoda, koji po-
trebita za našu zemlju, koji je ona u
vojni primaju od 17 kolovoza 1872 i
onako obetala.

Dr. Raskin
izvjestitelj

Tek pošto je sklopljena hrvatsko-ugarska nagodba uslijedilo je napokon kraljevo rješenje od 30. kolovoza 1868, kojim se studij na Pravoslavnoj akademiji izjednačuje s fakultetskim, iako se na njoj nisu ni tada mogli polagati strogi ispiti i postići doktorat. Bio je to prvi korak prema osnivanju Sveučilišta. Drugi je poduzela sama Akademija uoči kraljeva posjeta Zagrebu 13. ožujka 1869. Svojom predstavkom Saboru od 2. ožujka oživjela je ponovo zamrlu akciju i potakla nagodbenjački Sabor, iz koga su se narodnjaci apstinirali, da 11. ožujka donese »Zakonski članak ob utemeljenju sveučilišta u glavnom gradu Zagrebu«. Kratak tekst toga članka, koji se sastojao od svega četiri paragrafa, zadržao je osnovnu zamisao prve Osnove iz g. 1861. nepromijenjenu. Sveučilište je trebalo da ima četiri fakulteta, od kojih bi se Filozofski isprva ograničio na humanističke »stolice« a Medicinski na »učiteljske stolice za primaljstvo i živinarstvo«. Vladi je naloženo da predloži Saboru zakonsku osnovu za Sveučilište koje je, prema prijedlogu Pravoslavne akademije, nazvano »Sveučilištem Franje Josipa I.« u spomen njegova dolaska u Zagreb. Svečana deputacija Sabora, predvođena od bana bar. Levina Raucha, predala je kralju 13. ožujka spomenuti Zakonski članak s predstavkom, u kojoj ga je Sabor zamolio da članak potvrdi. Kralj je to doista učinio 8. travnja 1869, kada je boravio u Budimu.

Međutim, žestoka politička borba koju je Narodna stranka pvela protiv Nagodbe zakočila je provođenje potvrđenoga zakonskog članka. Tek nakon pada bana Raucha i velike izborne pobjede narodnjaka g. 1871. Hrvatski sabor je na početku svoga novog zasjedanja 1872. usvojio prijedlog F. Račkog i njegovih drugova da vlada podnese Saboru »osnovu ob ustrojstvu sveučilišta i o načinu, kojim će se troškovi za nj podmiriti«.

Vladina osnova, koju je izradio odjelni predstojnik za pravosuđe Maksim Prica, dostavljena je Saboru 17. kolovoza.¹⁶ Nadovezujući na zakonski članak iz g. 1869, ona je predvidjela da se odmah otvori Pravoslavni fakultet – čak i u tom slučaju, ako se »nebi mogao ujedno otvoriti i bogoslovni fakultet« – a od Filozofskog samo tri katedre humanističkih nauka. Otvaranje »učiteljskih stolica« za primaljstvo i živinarstvo, koje su prvobitno bile zasnovane kao zametak budućem Liječničkom fakultetu, uvjetovano je prethodnim osnivanjem odgovarajućih zavoda.

Zakonodavni odbor Sabora, kojemu je predsjednikom bio Matija Mrazović a izvjestiteljem F. Rački, nije se suglasio s takvim ograničenjima u osnivanju Sveučilišta nego je stao na stanovište da se otvori »podpuno sveučilište sa sva četiri fakulteta umah, uz postupično popunjenje liječničkoga fakulteta i matematično-prirodoslovnoga odjela mudroslovnoga fakulteta«.

Nesklad u osnovnom pitanju organizacije Sveučilišta između vlade i Sabora ponovo je odgodio donošenje konačnog teksta. Tek s promjenom vlade i dolaskom I. Mažuranića za bana poslije revizije hrvatsko-ugarske nagodbe g. 1873. Sabor je 15. listopada 1873. usvojio prijedlog odbora, a uz to je iz teksta osnove izostavio i § 13. o vjerskim dužnostima stude-

¹⁶ Saborski dnevnik kraljevinah H., Sl. i D. godine 1872/3, I, 370–383.

nata koji je glasio: »Učenici katoličke vjere dužni su po nedjeljah i blagdanah prisustvovati sv. misi i propoviedi«. ¹⁷ Zadržao je, naprotiv, ustanovu sveučilišnog propovjednika. S ovim i još nekim manjim promjenama, »Zakonski članak ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu« dobio je 5. siječnja 1874. kraljevu sankciju i postao najzad zakonom. ¹⁸

Sabor je, raspravljajući o njemu, razmotrio i pitanje budućeg smještaja Sveučilišta, za koje bi stara zgrada isusovačke Akademije na Katarinskom trgu, u kojoj se tada nalazila Pravoslavna akademija, bila svakako pretijesna. Bogoslovni bi fakultet ostao, doduše, u zgradi sjemeništa na Kaptolu, ali za Filozofski fakultet, koji je uskoro trebalo da se proširi na matematičko-prirodoslovne nauke, nije bilo u starom zdanju Akademije dovoljno mjesta. Uzimajući to u obzir, Sabor je zaključio da se Sveučilište smjesti u zgradu koja je g. 1856. sagrađena za bolnicu, a u kojoj se od g. 1868. nalazila tvornica duhana. Međutim, taj je zaključak proveden u život tek 1882. godine.

Sveučilište je svečano otvoreno 19. listopada 1874. latinskim govorom bana Ivana Mažuranića, kao kraljeva zamjenika, i opširnim prikazom povijesti visokog školstva u Zagrebu iz ustiju prvog rektora, historičara Matije Mesića. Bilo je to prvenstveno slavje hrvatskoga građanstva i skromni počeci radničkog pokreta nisu u njemu sudjelovali. »Radničko društvo« i njegov pjevački zbor nisu ni bili pozvani da se priključe proslavi koja je, po prirodi same stvari, morala imati općenarodno značenje. »Radnički prijatelj«, prvi list koji su zagrebački radnici neposredno prije toga događaja pokrenuli, ipak je u uvodniku iz pera svog urednika Dragutina Kale-a pozdravio »otvorenje hrvatskoga sveučilišta«, koje slavi »cieli narod, bez razlike političkoga strančarstva«, kao najznamenitiji dan u povijesti »naroda hrvatskoga, odnosno trojednih kraljevina«. Požalivši što je radnicima bilo onemogućeno da sudjeluju u svečanosti otvaranja jednog »narodnjeg zavoda«, Kale je svoj uvodnik završio riječima iz kojih je progovorio duboko povrijeđeni ponos radnika, »Bilo im!« – pisao je on. »Nas s toga ne vodi nikakova mržnja, već iskrena želja, da danas otvoreno sveučilište što bolje uspieva, jer će se tamo sve učiti, neka se ponajglavnije i to uči, da ne valja stališ radnički prezirati.« ¹⁹

Sudionici proslave, od bana i drugih dostojanstvenika do posljednjeg studenta, upisali su se u »Spomenicu«, uvezanu u plavu kožu, koja je zatim pohranjena u Zemaljskom arhivu (danas Arhiv SR Hrvatske). U tekstu koji prethodi potpisima konstatira se da je »p è r v o h è r v a t s k o s v e u č i l i š t e« »začeto godine tisuću osam sto šestdeset šeste, zakladnim za jugoslavensko sveučilište darom Josipa Jurja Strossmayera [. . .], uvećano zakladnimi za jugoslavensko sveučilište prilozima naroda hrvatskoga i bratinskoga naroda slovenskoga«.

¹⁷ isto, 376.

¹⁸ Tekst toga zakona v. u ovoj Spomenici, str. 341.

¹⁹ Potpun tekst članka v. u ovoj Spomenici str. 375 (faksimile na str. 101).

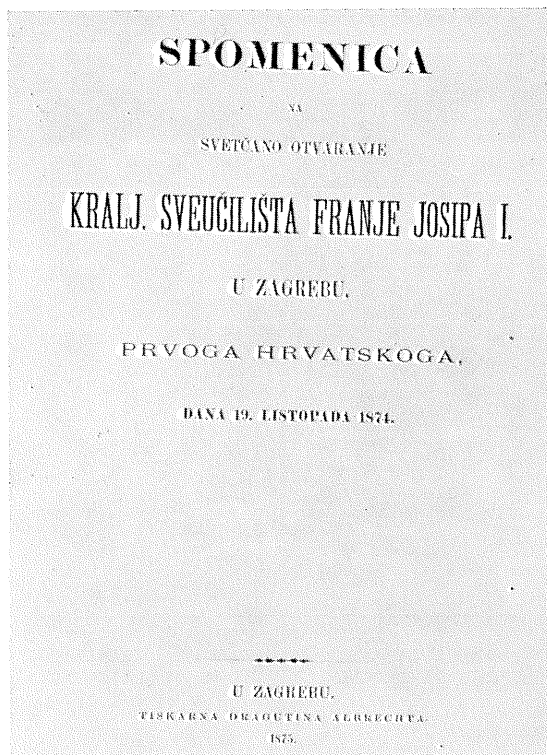
SPOMEN-PLAKETA O OTVORENJU SVEUČILIŠTA 19. X 1874.

Iduće godine, 1875. ugledala je svjetlo i »Spomenica na svetčano otvaranje kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvoga hrvatskoga, dana 19. listopada 1874«, u kojoj je opširno prikazano »Postajanje sveučilišta od g. 1861. do 1874.« (str. 5–76) i njegovo »Svetčano otvaranje« s govorima, poslanicama i čestitkama.

2. ORGANIZACIONI RAZVOJ SVEUČILIŠTA DO G. 1914. Budući da su Bogoslovni i Pravoslavni fakultet bili u času osnutka Sveučilišta već potpuno izgrađeni, preostajalo je da se u smislu § 81. Zakonskog članka o ustrojstvu Sveučilišta »postupice za tri godine« do kraja uredi i Filozofski fakultet, tj. otvore katedre i za matematičko-prirodoslovne nauke. Do šk. god. 1877/8. doista su započele radom katedre za matematiku, fiziku, botaniku, mineralogiju i geologiju, zoologiju i kemiju, a od g. 1877. počele su se otvarati i daljnje katedre na »filosofičko-historičkom« odjelu.

Iako se osnivanje »liječničkog fakulteta«, u skladu sa spomenutim § 81, odgodilo dok se ne osiguraju »sredstva za njegovo ustrojstvo i uzdržavanje«, ubrzo se unutar Filozofskog fakulteta položilo temelj budućem Farmaceutskom fakultetu. Uopće je Filozofski fakultet, zahvaljujući različitim fundamentalnim disciplinama svoga matematičko-prirodoslovnog odjela, postao kolijevka za nekoliko novih studija iz kojih su se s vremenom razvili samostalni fakulteti.

Godine 1882, 4. listopada, osnovan je Farmaceutski tečaj u trajanju od dvije godine, u koji su se do g. 1914. mogli upisati učenici koji su svršili četiri odnosno šest (od g. 1896) razreda gimnazije ili realne gimnazije i 2-godišnju asistenturu u ljekarni. Godine 1914. postali su slušači farmacije redovni studenti, jer su se, kao i drugi, mogli upisati samo s položenim ispitom zrelosti.

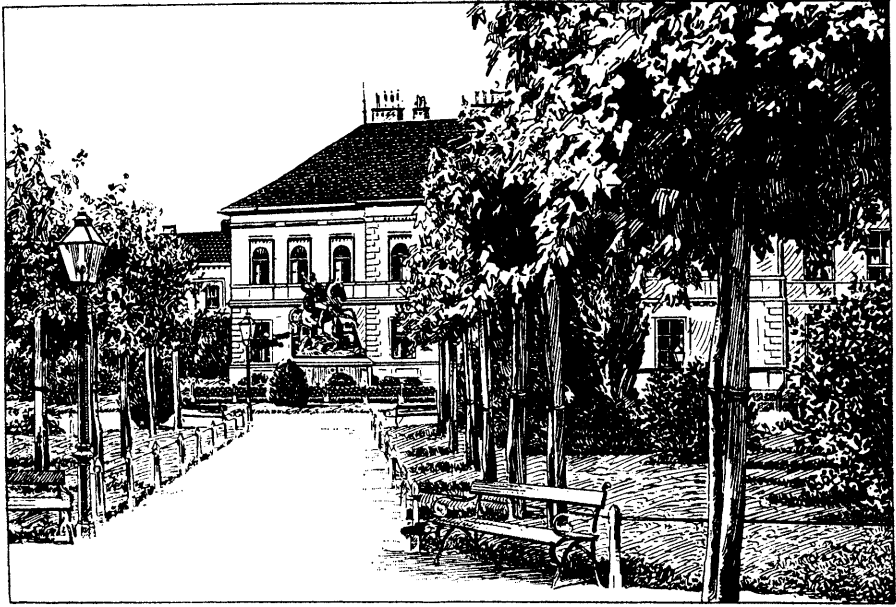
NASLOVNA STRANA SPOMENICE O OTVARANJU SVEUČILIŠTA GOD. 1874.

Na temelju zakona o promicanju gospodarstva od 13. III 1897. osnovana je naredbom od 7. X 1898. Kr. šumarska akademija, koja je bila »prislonjena« uz Filozofski fakultet kao njegov sastavni dio. U stvari, Akademija je nastala tako da je šumarska obuka bila odvojena od Kr. gospodarskog i šumarskog učilišta u Križevcima, osnovanog 12. IV 1860, i prenesena u Zagreb. Nastava je do g. 1908. bila 3-godišnja i zatim je produžena na 4 godine, a uz to je Akademija, pošto je dobila samostalan »zbor nastavnika« sa svojim pročelnikom, postala posebno tijelo u sklopu Filozofskog fakulteta.

U isto vrijeme, 25. rujna 1908, uveden je u Šumarskoj akademiji privremen Geodetski tečaj s trajanjem od dvije godine, koji je 1919. g. prešao u Visoku tehničku školu.

Najzad je unutar Filozofskog fakulteta, s pomoću njegovih nastavnika i administrativne djelatnosti njegova dekanata položen potkraj g. 1917. temelj prvoj godini novoga, Medicinskog fakulteta.

Zakonski članak od 5. I 1874, kojim je Sveučilište bilo osnovano, nadopunjen je idućih godina provedbenim naredbama, zakonima i propisima koji su regulirali pojedina pitanja važna za normalno funkcionira-

KEMIJSKI ZAVOD — PRVI ZAVOD SVEUČILIŠTA (1884) SA SPOMENIKOM SV. JURJA
OD A. D. FERNKORNA (SPOMENIK JE DANAS NA TRGU MARŠALA TITA)

nje Sveučilišta. Tako je zakonom o izboru rektora od 26. kolovoza 1875. određeno da se rektor bira turnusom između redovnih profesora svih triju fakulteta. Propisima o privatnim docentima od 13. travnja 1879. točno je određen habilitacioni postupak kojim je Sveučilištu trebalo osigurati znanstveni i nastavni podmladak. Naredbom, pak, od 18. ožujka 1875. doneseni su »rigorozni redovi« koji su određivali postupak prilikom stjecanja doktorata, a 16. kolovoza 1882. propisi o nostrifikaciji doktorata stečenih u inozemstvu. Među propisima našla su se i »pravila o ispunjavanju vjerezakonskih dužnosti« za slušače od 22. veljače 1876. koja su podsjećala na slične obaveze studenata Pravoslavne akademije, ali koja je liberalna većina u Hrvatskom saboru ograničila na moralnu dužnost slušača. U vezi je s tim pravilima bila i funkcija sveučilišnog propovjednika, koji je trebalo da nastavi djelatnost ekshortatora iz starijih vremena, ali se taj g. 1894. i sam odrekao svoje dužnosti, pa ona nije više bila obnavljana.

Zakon o Sveučilištu iz 1874. i daljnji normativni akti koji su provodili u život njegove načelne odredbe uvelike su se ugledali u uredbе austrijskih sveučilišta, pa je vlada, štaviše, naredbom od 21. travnja 1875. izričito odredila da se u pitanjima koja još nisu bila uređena posebnim propisima Sveučilište pridržava do daljnjega austrijskih propisa. Obrazloženje za takav postupak treba tražiti u težnji da se uklone zapreke koje

bi sprečavale dolazak studenata iz hrvatskih krajeva u austrijskoj polovici Dvojne monarhije na zagrebačko Sveučilište. Uza sve to nije do kraja opstanka Monarhije uspjelo da se postigne potpuni reciprocitet između zagrebačkog i austrijskih sveučilišta. Studenti koji su završili studij u Zagrebu morali su na kojem austrijskom univerzitetu položiti državne, stručne i stroge dopunske ispite, ako su željeli da u Austriji dobiju državno namještenje. Na taj način je Austrija, kao što je to činila i na drugim područjima, svjesno otežavala tješnje povezivanje hrvatskih zemalja podijeljenih između obiju polovica Monarhije.

Nastava, koja se na Sveučilištu ograničavala isprva samo na predavanja, počela se uskoro dopunjavati različitim oblicima znanstvenoga pripremnog rada. Na zahtjev Sveučilišta vlada je naredbom od 14. lipnja 1886. izdala privremene statute za seminare na Filozofskom i Juridičkom fakultetu, koji su kasnije dobili konačan oblik, a s vremenom su seminari stekli pravo i na vlastite knjižnice. Godine 1884. dovršena je gradnja Kemijskog zavoda, a od 1890. do 1899. uređen je i Botanički vrt Sveučilišta.

Zakon o Sveučilištu iz g. 1874. zamijenjen je 6. listopada 1894. novim zakonom, »kojim se« – kako tekst toga zakona konstatira – »preinačuju odnosno nadopunjuju neke ustanove« prvog zakona.²⁰ Dotadašnja »naukovina« izgubila je obilježje nekog dodatka plaćama nastavnika, koje su sada bile povećane, i pretvorila se u neku vrstu školarine. Studij na Filozofskom fakultetu sada je i formalno produžen od tri na četiri godine, jer se već od g. 1885. zahtijevalo da kandidat za srednjoškolskog učitelja, a od 1892. i doktorand, upisuju osam semestara studija. Uvedene su nove kategorije nastavnika u obliku besplatnih »honorarnih« ili »začasnih« profesora iz redova »veoma zaslužnih po znanost muževa« i »honoriranih« profesora koji su, uz godišnju nagradu, mogli predavati i nakon svog umirovljenja. Privatnim je docentima također određena »naukovinska nagrada«, iako samo »svakog trećeg poljeća«.

Za daljnji razvoj sveučilišne autonomije bila je svakako najvažnija promjena izvršena § 4. novog zakona. Prema starijem zakonu, »redovite i izvanredne profesore imenuje« vladar, a profesorski zbor treba da banu odmah »po izminuću natječajnoga roka« podnese prijedlog o popunjenju ispražnjene katedre i to »putem senata akademičkoga«. Iako je novi zakon ovaj postupak zadržao nepromijenjen, ipak je dotadašnjoj odredbi o imenovanju dodao klauzulu kojom je ona dobila potpuno drugo značenje. Prema novom tekstu kralj imenuje profesore »na prijedlog kr. zemaljske vlade«. Pri tom je u daljnjem tekstu prijašnjeg paragrafa izvršena prividno neznatna promjena, prema kojoj vlada nije dužna da upravo prijedlog profesorskog zbora »podnese« vladaru nego mu uopće podnosi prijedlog o novom imenovanju. Na taj način je u tekstu zakona, koji je nadživio staru Monarhiju, nastala nejasnoća koja je vladi – a za tim je Khuenova vlada svjesno išla – dala mogućnost da i protiv volje fakultetskih vijeća predloži vladaru svoje kandidate za profesore.²¹

²⁰ Potpun tekst zakona v. u Spomenici o 25-godišnjem postojanju sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, 1900, 195–216.

²¹ Usp. o tome i članak B. V o d n i k a, O autonomiji sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu, Jugoslavenska knjiva VII/I, 1923, 126–129.

Time je, u stvari, bio uzakonjen postupak koji je vlada jednom već s uspjehom primijenila. Kada je g. 1886. umro slavist L. Geitler, ona je, protivno prijedlogu Filozofskog fakulteta, ishodila imenovanje Tome Maretića, što je profesorski zbor primio bez protesta. Vlada je i kasnije znala ponekad nametnuti Sveučilištu svoga kandidata. Tako je 1903. g. Đuro Šurmin imenovan izvanrednim profesorom hrvatske književnosti, iako je većina profesorskog zbora predložila drugog kandidata iz svoje sredine, a samo manjina nestručnjakâ Šurmina. Iduće je godine vlada, na temelju Šurminova odvojenog mišljenja (votum separatum) imenovala protiv volje zbora Đ. Körblera za izvanrednog profesora na trećoj katedri staroklasične filologije. Godine, pak, 1901, ona je sama, bez prijedloga profesorskog zbora, imenovala A. Langhofferera za izvanrednog profesora zoologije. Sva je ta imenovanja profesorski zbor Filozofskog fakulteta uzeo na znanje.

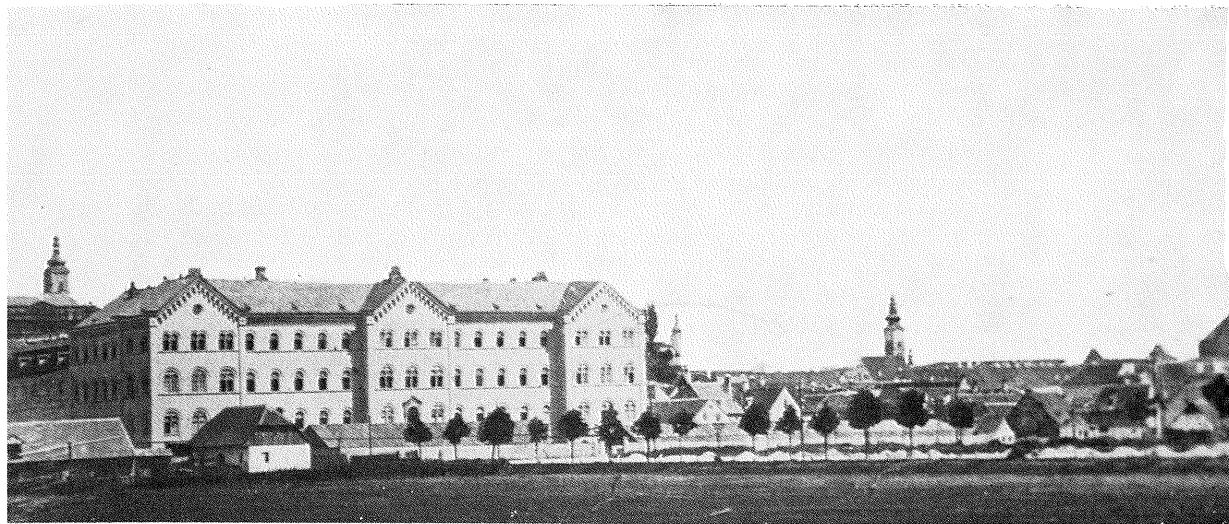
Iako oba zakona o Sveučilištu ističu »potpunu slobodu« predavanja, ona se ipak nije mogla takvom smatrati, jer je oni uvjetuju klauzulom: »na koliko ih (tj. nastavnike) drugi svjetovni ili crkveni zakoni ne ograničuju«. Prema tome, ta se sloboda sastojala zapravo u tome da nastavnici »nijesu [...] dužni po stanovitim knjigama predavati«, kako to nepromijenjeni tekst obaju zakona izričito kaže.²²

U povijesti Sveučilišta nije do raspada Austro-Ugarske zabilježen slučaj da je koji nastavnik bio udaljen zbog toga što je neposredno povrijedio koji »svjetovni ili crkveni zakon«. Međutim, bilo je slučajeva da je vlada na svoju ruku otpustila iz službe ili umirovila profesora koji joj je bio politički nepoćudan. Tako je g. 1891. »dignut od službe« profesor Bogoslovnog fakulteta Antun Franki, a 1908. umirovljen je Đ. Šurmin, koji je tada bio dekan Filozofskog fakulteta. Zajedno s njime otpušten je i naknadno umirovljen i G. Manojlović.²³ Za razliku od prvog slučaja, postupak vlade protiv Šurmina i Manojlovića, koji su pripadali opozicijskoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji, urodio je sasvim nepredviđenim posljedicama. Studenti Filozofskog i Pravnog fakulteta s neznatnim su iznimkama u znak protesta napustili u ljetnom semestru 1907/08. Sveučilište i tek su se u zimskom semestru 1908/09. ponovo vratili u znatno smanjenom broju. Oko četiri stotine ih je ostalo na drugim univerzitetima u Monarhiji.

Politički razlozi utjecali su na vladu da je g. 1884. suspendirala i samog rektora, profesora na Pravnom fakultetu Blaža Lorkovića. Bio je to jedinstveni slučaj u povijesti zagrebačkog Sveučilišta, koji je odjeknuo i izvan Hrvatske. Usljedio je naskoro poslije nemira koji su prošle godine zahvatili mnoge krajeve, napose Hrvatsko zagorje i Baniju, pri čemu se socijalno nezadovoljstvo sela tijesno ispreplelo s nacionalnim otporom protiv pojačane mađarizacije. »Sveučilišna mladež«, koja se pripremala da svečano proslavi prvu desetgodišnjicu Sveučilišta, zaključila je na svom sastanku 13. srpnja 1884. da se hrvatskom narodu obrati s izjavom

²² Vodnik, n. dj. 126, tvrdi da vlada, štaviše, »odobrava« ili »prima na znanje« teme predavanja svih nastavnika, ali se o tome u oba zakonska teksta ništa ne kaže.

²³ Usp. o tome Đ. Šurmin, Iz života zagrebačkog sveučilišta, Novosti 10. I 1931, br. 10.

ZGRADA TVORNICE DUHANA U KOJU SE GOD. 1882. SMJESTILO SVEUČILISTE

u kojoj osuđuje izdajničku djelatnost Josipa Miškatovića u službi mađaronskih režima.²⁴ Istragu je, prema vladinu nalogu, morao povesti rektor, u čijoj neprisutnosti je izjava bila od studenata usvojena. Budući da vlada nije bila zadovoljna s njegovim držanjem u istrazi, koje je ocijenila kao preblago, zahtijevala je od njega da istragu ponovi, ali je on to odbio i uz to se zahvalio na časti rektora. Na to ga je vlada suspendirala »od službe i plaće«,²⁵ a istragu je po drugi put poveo prof. Stjepan Spevec kao vladin povjerenik. Osam studenata relegirano je »za uvijek« sa

²⁴ Tu je izjavu 14. VII 1884, br. 159, donijela pravaška »Sloboda«. Izjava glasi:

» N a r o d e h r v a t s k i,

Biedan si – a još nisu zadovoljni neprijatelji Tvoji.

Ponižen si – a još ne miruje zloba dušmana Tvojih.

Rob si – a smrt Ti još žele suvražnici Tvoji.

Sjeti se svoje stare slave, sjeti se svojih junačkih djelah.

I nje Ti poriče stvorenje, što no je služilo Bogu, – pa ga

gadno ostavilo; služilo Tebi – pa te sramotno izdalo.

Ono Te ponižuje – odobravaju mu oni, koji su te unesrećili.

Ono Te prodaje – pomažu mu oni, koji su Te unesrećili.

Mi, Tvoji harni sinovi, koliko ljubimo Tebe, toliko mrzimo dušmane Tvoje!

Mi, Tvoji harni sinovi, proklinjemo zamet, proklinjemo ime, prokleti ćemo

spomen Jude Tvoga – J o s i p a M i š k a t o v i ć a i njegovih drugovah!

Mi, Tvoji harni sinovi, vapijemo za pravicom, vapijemo za osvetom,

vapijemo za onim danom, kada će Tvoje izdajice stići zaslužena plaća!

Dano iz sastanka građanah hrvatskoga sveučilišta.

U Z a g r e b u, 13. srpnja 1884.

Sveučilišna mladež.«

²⁵ Sloboda, 24. VII 1884, br. 168.

Sveučilišta, a ispitima, koji su upravo predstojali, bili su pripušteni samo oni koji su »uz poštenu riječ« izjavili da na sastanku od 13. srpnja nisu bili.²⁶

Preuzimanje dužnosti od strane novo izabranog rektora bilo je od postanka Sveučilišta do g. 1906. obavljano svečanom instalacijom u kojoj su sudjelovali i nastavnici i studenti, a bila je otvorena i javnosti. Pošto bi podnio izvještaj o razvoju Sveučilišta u prošloj godini, bivši rektor bi svom nasljedniku predao znakove njegove časti – rektorski lanac i žezlo. Novi, pak, rektor održao bi svoj inauguralni govor koji se u pravilu odnosio na neko pitanje iz područja njegova znanstvenog interesa.

Do g. 1903. odvijala se ta svečanost bez ikakve smetnje, ali je sa školskom godinom 1903/04. nastupila trogodišnja stanka, poslije koje je ona priređena još samo jedanput – ujesen 1906. Oba su događaja bila međusobno povezana, a izazvali su ih studenti. U doba narodnog pokreta protiv vladavine bana D. Khuen-Héderváryja, studenti su 20. svibnja 1903. položili vijenac pred spomenikom bana Jelačića i na povratku u zgradu Sveučilišta, demonstrirajući protiv Khuena, sukobili se s policijom koja je najzad, pomognuta oružnicima i vojskom, zatvorila prilaze Sveučilištu, provalila u zgradu i uhapsila one koje je ondje našla. Mnogi su već prije uspjeli da izađu prelazeći u susjedni samostan milosrdnica, odijeljen od sveučilišnog dvorišta zidom. Uhićeni studenti pristali su da budu odvedeni tek kada je s njima pošao i sam rektor Vjekoslav Klaić, ali su zatim, osim dvojice, bili odmah pušteni kući.²⁷ U znak protesta protiv takva postupka policije, koja je grubo povrijedila autonomiju Sveučilišta, studenti su tri godine odbijali da prisustvuju instalaciji, zahtijevajući da se vlada najprije ispriča, krivce kazni i, pored toga, izjavi gdje se nalazi zastava »akademičke čete« iz g. 1848. koja je nakon spaljivanja mađarske zastave g. 1895, po Khuenovu nalogu, bila studentima oduzeta.

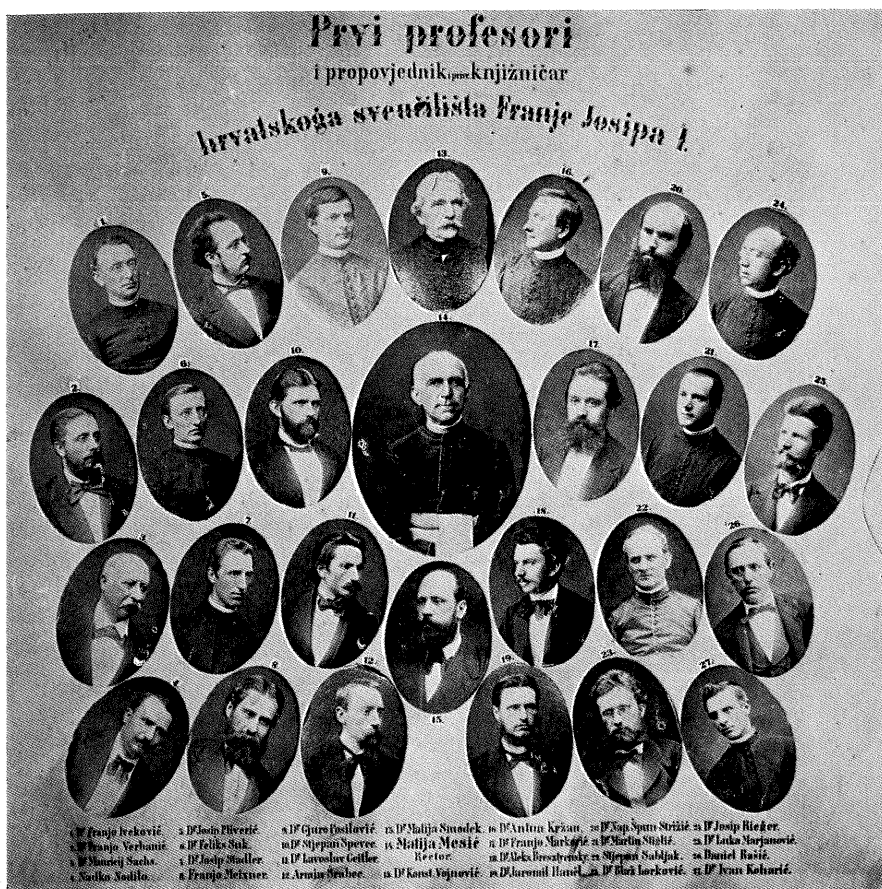
Tek uoči ponovne instalacije A. Bauera, profesora na Bogoslovnom fakultetu koji je po turnusu imao tada pravo na rektora, vlada Hrvatsko-srpske koalicije, koja je pred kratko vrijeme došla na vlast, dala je najzad 17. listopada zatraženu izjavu, u kojoj »žali što su organi zagrebačkog redarstva provalili na sveto i autonomno tlo hrvatskog sveučilišta«. Izjavila je, nadalje, da su policijski organi pozvani na red, ali da se zastava »unatoč najpomnije potrage pronaći nije mogla«, pa očekuje prijedlog rektorata »glede nabave nove zastave«.²⁸ Naprednici, koji su tada među studentima bili u većini, objavili su, doduše, jednim proglasom da dižu »trogodišnji bojkot za inštalaciju rektora«, ali da će kao »napredni akademičari« svojom odsutnošću prosvjedovati »protiv inštalacije rektora profesora teologije«. Svoje načelno stanovište izrazili su pri tom riječima »da se teološki fakultet ne ima u opće smatrati sastavnim dijelom najvišeg učevnog zavoda zemlje, jer teologija nije nikakova savremena znanost«.²⁹ Ipak su mnogi od njih došli 20. listopada na svečanu

²⁶ isto, 29. VII, br. 172, i 26. VII, br. 170.

²⁷ Usp. o tome članak potpisan sa: -c, Obsadno stanje na hrvatskom sveučilištu 20. svibnja godine 1903. (Spomen-list na crne dane.) Obzor, 20. X 1906, br. 278.

²⁸ Pokret, 18. X 1906, br. 239.

²⁹ Obzor, 20. X 1906, br. 278: Instalacija sveučilišnog rektora.

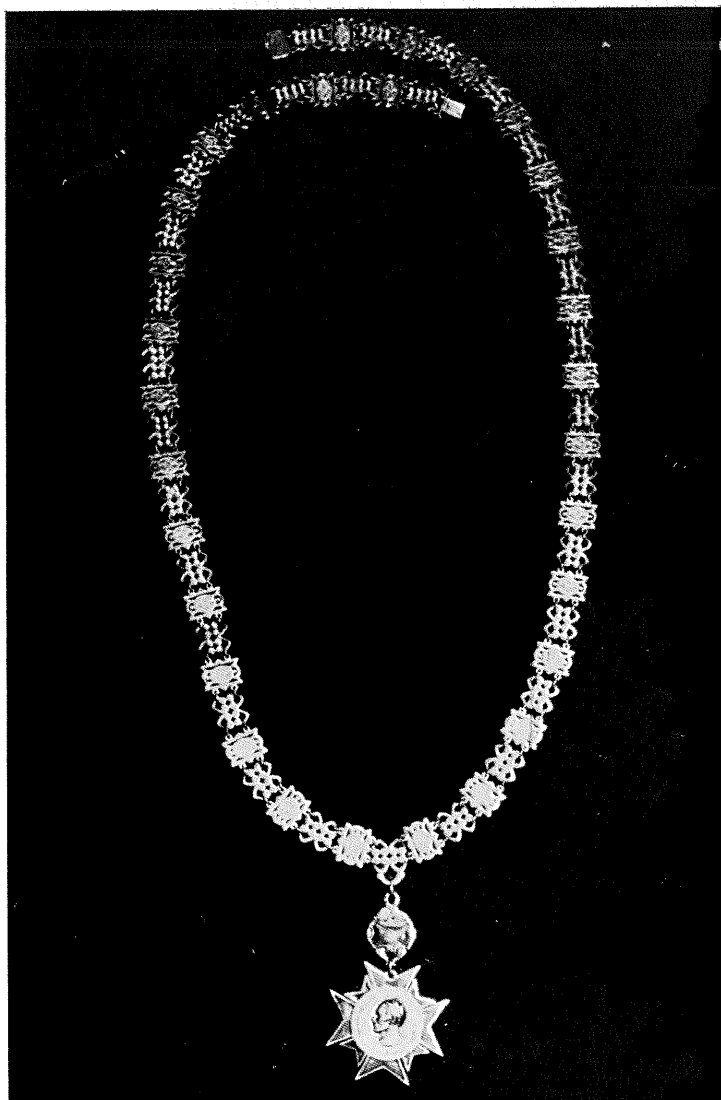

PRVI SVEUČILIŠNI ZBOR 1874/75. GODINE

priredbu u Hrvatskom glazbenom zavodu i ondje »užasnom bukom« i zviždanjem dočekali predaju znakova rektorske časti A. Baueru. Zbog te demonstracije, koja se nastavila i na ulici, donesena je odluka da se instalacija rektora u buduće više ne provodi.³⁰

3. UČITELJSKO OSOBLJE. U pojmu »učiteljskog osoblja« na Sveučilištu obuhvaćeni su, prema zakonima o Sveučilištu od 1874. i 1894. godine, redoviti i izvanredni profesori, privatni docenti, honorirani docenti, suplenti i učitelji »u užem smislu riječi«, tj. učitelji vještina i jezika (lektori).

³⁰ O događajima 19. X 1906. usp., pored Obzorova članka (bilj. 29), i prikaz u Pokretu 20. X, br. 241: Burna instalacija sveučilišnog rektora. Podaci se u oba članka podudaraju.

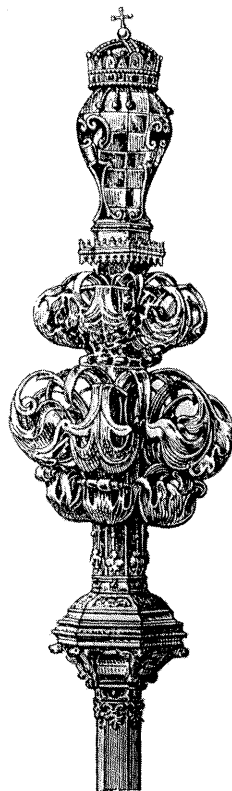
ZNAKOVI REKTORSKE ČASTI — REKTORSKI LANAC

Izvanredni profesori bili su prvobitno, prema starijem zakonu, imenovani »da obično uzgredne predmete predavaju« (§ 3), ali je to ograničenje u drugom zakonu otpalo i izvanredni su profesori mogli postati nosioci katedara kao i redoviti (§ 3). Privatni docenti, koji su pravo predavanja (*veniam docendi*) stjecali habilitacionim postupkom, nisu se smatrali činovnicima niti su kao takvi primali plaću nego su do g. 1894. uzimali neposredno od slušača »naukovinu« a zatim su svakoga trećeg semestra imali pravo na stalnu novčanu nagradu. Honorirani (»nagrađeni«) docenti predavali su, uz honorar po održanom satu, uzgredne predmete za koje nije bilo stalnog nastavnika. Suplenti su privremeno zamjenjivali profesora na ispražnjenoj katedri; njihov broj je samo izuzetno iznosio najviše četiri. Asistenti nisu bili predviđeni ni jednim od dva osnovna zakona, ali su se profesorima matematičko-prirodoslovne struke mogli, na njihov prijedlog, »prijelimiti« pristavi s doktoratom, i to na dvije godine uz nagradu. Pristavi se, prema tome, nisu ubrajali u učiteljsko osoblje.

Prve školske godine bilo je na cijelom Sveučilištu 25 učitelja, uračunavši u to i honorirane docente, ali je taj broj već iduće 1875/76. g. porastao na 32 i otada se stalno povećavao do 66 g. 1898/99. i 108 u godini 1914/15. On se, dakle, u dva desetljeća, od 1894/95. kada je iznosio 52, udvostručio.

Bogoslovni fakultet je tek neznatno sudjelovao u tom porastu. Od 8 učitelja 1874/75. g. njihov se broj na njemu podigao do 11 g. 1914/15. Pravni fakultet koji je počeo s 11 učitelja, imao ih je, na početku rata 23. Najveći porast zabilježio je Filozofski fakultet, koji je tek postepeno rastao otvarajući nove katedre, a pored toga je u svoj okvir primio Farmaceutski i Geodetski tečaj te Šumarsku akademiju. Broj njegovih učitelja porastao je od 6 g. 1874/75. na 12 iduće godine, 25 g. 1887/88, 50 g. 1900/01. i 74 g. 1914/15.

Za razliku od Pravnog fakulteta, koji je imao tek ponekog honoriranog docenta i nekoliko privatnih docenata – izuzetno ih je 1902/03. bilo devet –, Filozofski fakultet je od 1899/1900. naglo povećavao broj ovih nastavnika. Te je školske godine imao 9 privatnih i 10 honoriranih docenata (od 45 nastavnika), i dok se broj honoriranih zadržao na toj visini sve do g. 1910/11. i zatim naglo porastao do 18 g. 1912–15, broj se privatnih docenata 1908/09. uspeo do 13 i zatim odjednom spao, ali je već

ZEZLO REKTORA

ODORA SVEUČILISTARCA IZ GOD. 1870.

1913/14. iznosio 16 a 1914/15, štaviše, 21. Prema tome, od 74 nastavnika na Filozofskom fakultetu u početku rata 39, tj. više od polovice, otpadalo je na privatne i honorirane docente.

Broj se izvanrednih profesora u tom razdoblju na Sveučilištu znatno kolebao i poslije maksimuma od 16 g. 1911/12. približio se 1914/15. gotovo broju na samom početku (8 : 6). Naprotiv, broj se redovnih profesora već 1876/77. popeo sa 15 na 22, ali do 1901/02. nije prešao granicu od 28, i tek otada je uslijedio polagan i stalan rast koji je 1909/10. iznosio 43 a 1914/15. 44 (prema 30 privatnih i 19 honorarnih docenata).³¹

³¹ Brojčani podaci u ovom poglavlju uzeti su iz »Statistike sveučilišta« u Spomenici Akademikoga senata, 1925, 237–241.

4. DOKTORATI. Zakonski članak o ustrojstvu Sveučilišta iz g. 1874. određuje u § 60. općenito da »doktorom kojega fakulteta« može postati onaj koji poslije završenoga redovnog studija položi s dobrim uspjehom »stroge izpite iz naukâ dotičnog fakulteta«. Naredbom, pak, od 18. III 1875. propisani su potanji uvjeti za svaki fakultet. Prema njima su bogoslovi dužni da polože četiri, pravnici tri a filozofi dva stroga ispita (rigoroza), ali potonji moraju također izraditi i objaviti štampom disertaciju. Naredbom od 3. VIII 1878. ti su propisi protegnuti i na naknadno osnovan matematičko-prirodoslovni odjel Filozofskog fakulteta. Budući da je od g. 1885. »kandidat za srednjoškolsko učiteljstvo« morao studirati četiri godine do apsolutorija – iako je studij prema zakonu od 1874. trebalo da traje samo tri godine – to je kraljevim rješenjem od 11. XI 1892. o promijenjenom redu strogih ispita na Filozofskom fakultetu određeno da 4-godišnji studij postaje i na tom fakultetu uvjet za polaganje strogih ispita. Napokon je 1894. i na Sveučilištu uvedena promocija »*sub auspiciis Regis*« za one doktorande koji su sve ispite, od srednje škole dalje, položili s odličnim uspjehom.

S obzirom na uvjete za polaganje strogih ispita, Bogoslovni fakultet je dodatkom naredbi od 18. III 1875. dobio izuzetno pravo da, u sporazumu s vladom, dopusti pristup tim ispitima i onim kandidatima koji nisu polagali ispit zrelosti, a svršili su studij s vrlo dobrim uspjehom. Broj izvanrednih slušača bio je upravo na tom fakultetu dugo vremena znatno veći od broja redovitih.

Prve promocije na Sveučilištu izvršene su g. 1877. na Bogoslovnom i Pravnom fakultetu, a g. 1880. na Filozofskom fakultetu. Do kraja šk. god. 1917/18. steklo je doktorat ukupno 1265 kandidata, od kojih 1120 pravnika, 116 filozofa i 29 bogoslova. U prvih 25 godina, do g. 1899, broj je doktoranada iznosio 245; od njih su 202 bili pravnici, 33 filozofi i 10 bogoslovi. Prema tome je njihov broj naglo porastao u posljednjih 18 godina, što je prvenstveno bio rezultat znatnog povećanja broja slušača. Porast doktorata je u tom razdoblju postigao vrhunac u g. 1910–13, zahvaljujući isključivo položenim rigorozima na Pravnom fakultetu. Ti su ispiti bili preduvjet dobivanju prava na advokaturu.

Od uvođenja Farmaceutskog tečaja, u okviru Filozofskog fakulteta, g. 1882. mogao se do g. 1896. na tom Fakultetu postići i doktorat farmacije, ali takvih doktoranada tada još nije bilo.

5. STUDENTI. Za ispravno shvaćanje brojčanih podataka o studentima u prva četiri decenija opstanka Sveučilišta³² treba uzeti u obzir činjenicu da je, osim »redovitih studenata«, upisanih u sveučilišnu maticu i fakultetski imenik, bilo dosta »izvanrednih« studenata, koji su bili unošeni samo u imenik i nisu imali nikakvih obaveza prema studiju. Oni su mogli zamoliti nastavnika koga su slušali da ih na kraju semestra ispita, ali je svjedodžba koju im je on o položenom ispitu izdao bila samo »privatna«, a državne ili stroge ispite nisu mogli polagati. Međutim, od takvih izvanrednih slušača, predviđenih već u prvom zakonu

³² Ova se analiza osniva na statističkim podacima u Spomenici iz g. 1925 (v. bilj. 31), 249–250 i 253–255.

SVEČANA ODORA SVEUČILIŠNOG PEĐELA (POHRANJENA U HRVATSKOM SKOLSKOM MUZEJU)

o utemeljenju Sveučilišta, bitno su se razlikovali izvanredni studenti na Bogoslovnom fakultetu, koji, doduše, nisu imali potrebnih uvjeta za redovan studij, ali su ipak imali iste obaveze kao i redoviti studenti, a zakon im je, štaviše, dopuštao da i bez ispita zrelosti pristupe polaganju strogih ispita. Zatim, na Pravoslavnom fakultetu je od početka bilo dosta slušača »državnoga računoslavlja« koji su polazili samo jedan tečaj u trajanju od jednog semestra, ali su u statističkim pregledima slušača bili ipak unošeni u njihov cjelokupni broj.

Već prve školske godine, kada se u zimskom semestru upisalo 290 slušača, izvanrednih je bilo 85. U ljetnom je semestru od 285 slušača, bilo, doduše, izvanrednih samo 72, ali je 15 slušača upisalo »računoslovlje«, pa je broj neredovitih studenata iznosio čak 87.

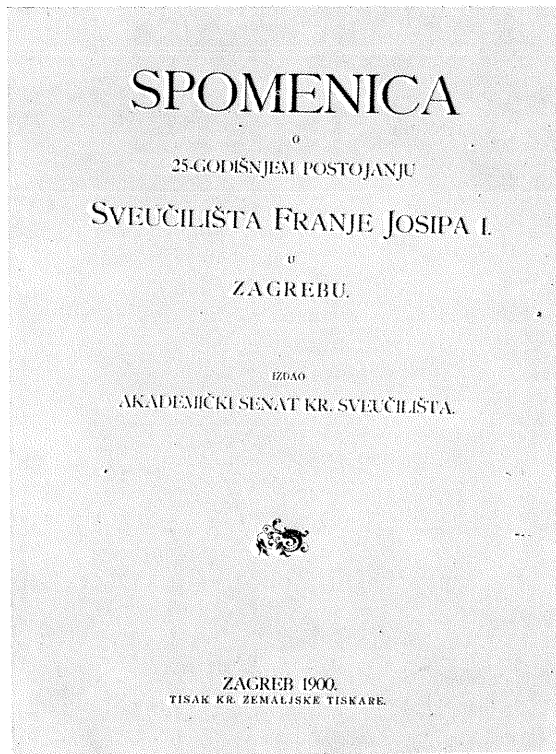
Izvanrednih slušača bilo je najviše među bogoslovima. Do šk. god. 1891/92. njihov je broj prelazio broj redovnih i tek otada se smanjivao do najnižeg broja od 9 šk. god. 1898/99. Tada je njihov broj počeo opet rasti i 1914/15. izjednačio se s brojem redovnih slušača (50 : 50); tek nakon toga je započelo opadanje kojim je broj izvanrednih bogoslova sveden najzad na neznatan minimum. Međutim, usporedo s ovim razvojem teče i odgovarajući rast svih bogoslova do maksimuma od 97 šk. god. 1905/06. i njihovo, istotako ravnomojerno, opadanje do broja 43 šk. god. 1918/19. Taj se proces, s malim kolebanjima, nastavio i poslije rata.

Na Juridičkom je fakultetu broj izvanrednih slušača bio u pravilu neznatan, iako bi ponekad prešao i brojku deset, a između 1905/06. i 1909/10. popeo se čak do maksimuma od 27. Broj, pak, onih studenata koji su učili »računoslovlje« samo bi izuzetno pao ispod 10 i od 1890/91. pa sve do rata kretao se između 30 i 80.

Za Filozofski fakultet značajan je velik nerazmjer između izvanrednih slušača upisanih u zimski i ljetni semestar pojedine školske godine, a zatim znatno kolebanje upisanih uopće. Uza sve to je njihov broj bio do g. 1894. često blizak broju redovitih slušača a ponekad bi ga i prešao, npr. 1882/83. kada je iznosio 73 : 47 u zimskom semestru ili 1885/86. s omjerom 62 : 24 u istom semestru. Na promjenu g. 1894. utjecala je zakonska novela od 6. X i. g., prema kojoj su studenti s ispitom zrelosti položenim na realci mogli postati redovni slušači i na Filozofskom fakultetu. Nakon razdoblja neravnomojnog opadanja od 1894/95. do 1901/02. uslijedio je ponovni porast, praćen uz to velikim kolebanjem, koji je na kraju 1918. postigao brojku od 23 prema 43 redovna slušača.

Koliko je na tako neravnomojni tok u broju izvanrednih slušača na Filozofskom fakultetu utjecao, možda, broj upisanih žena, ne može se ništa pouzdanije reći, jer u spomenicama Sveučilišta nema o njima statističkih podataka po pojedinim godinama sve do 1919. Uostalom, one se do g. 1895/96. nisu uopće mogle upisivati i tek su otada bile kao izvanredni studenti pripuštene na Filozofski fakultet, ali je njihov broj bio neznatan. Godine 1901, 29. kolovoza, priznato im je najzad pravo da na spomenutom Fakultetu studiraju kao redovni slušači, a to je pravo g. 1918. prošireno i na druge fakultete. Već 1919/20. bilo je na Sveučilištu 208 žena, a od toga broja samo na Medicinskom fakultetu 108.

Uzimajući u obzir broj svih slušača, redovnih i izvanrednih, i ograničavajući se na zimski semestar, opažamo do g. 1887/88. postepen rast od 290 prve godine do 438. Tada je nastupilo razdoblje kolebanja koje je potrajalo do 1896/97. kada je broj studenata iznosio 484. Od toga se vremena njihov broj svake godine povećavao za nekih stotinjak i najzad 1907/08. postigao maksimum od 1464 slušača u zimskom semestru. Demonstrativni odlazak, iz naprijed spomenutih političkih razloga, na druge univerzitete u Monarhiji smanjio je odjednom taj broj na 136 u ljetnom semestru, a i od toga je broja 106 otpalo na bogoslove. Iako se već iduće godine ponovo popeo na 1057, ipak nije više do izbivanja rata uspio postići spomenuti maksimum. Godine 1913/14. iznosio je 1123, nešto manje nego deset godina prije.

NASLOVNA STRANA SPOMENICE O 25-GODISNJICI SVEUCILIŠTA

Najviše studenata upisivalo se na Juridički fakultet, ali je njihov broj, izražen u postocima, ipak stalno opadao i od 64,52% u prvom kvinkveniju pao na 38,27% u petogodištu 1919–24. Na potonji procenat utjecalo je, dakako, uvođenje medicinskog studija, na koji je već u tom razdoblju otpalo 28,88% svih studenata.

Procentualni udio Filozofskog fakulteta, naprotiv, porastao je od 14,68% u prvom kvinkveniju do 29,74% u razdoblju 1904–09, ali je zatim postepeno opadao i 1914–19, prije izdvajanja šumarskog studija, iznosio 24,34%. U tom porastu je od 1882. godine znatnim dijelom sudjelovao studij farmacije, na kojem je broj polaznika bio dosta nestalan, ali je već 1892/93. prvi put iznosio 40, 1906/07. 67, a 1911/12. čak 78. Od g. 1898, kada je uveden studij šumarstva, broj polaznika na njemu porastao je od 29 na 48 u šk. god. 1909/10. i 61 u zimskom semestru 1913/14, ali je i taj porast bio u prvih deset godina dosta nestalan.

Socijalnu strukturu studenata može se donekle odrediti prema podacima prve spomenice, tj. do godine 1899,³³ jer ih druga spomenica više

³³ Usp. tabele na str. 154 i 155 i daljnje podatke na str. 156/7 u istoj Spomenici.

PRVA STRANA KORICA UVEZANE SPOMENICE IZ G. D. 1900.

ne sadržava. Međutim, budući da su podaci sve do 1884/85. vrlo nepotpuni, jer je postotak s nepoznatim zanimanjem roditelja iznosio više od 20%, to preostaje svega petnaest godina, od 1884–99, s nešto sigurnijim podacima, iako je postotak nepoznatog zanimanja u prvih pet godina bio još uvijek znatan (11,04 na cijelom Sveučilištu). »Intelektualna privreda« zastupana je u kvinkveniju 1889–94. s 39,13% a 1894–99 s 35,29% studenata, »poljodjelstvo« s 27,93 : 22,23%, a »obrt i industrija« s 14,73 : 14,84% u istim razdobljima. Znatan porast bilježe »trgovina i vjeresijstvo« – od 6,36 do 11,11%. Najveći postotak slušača sa sela i iz obrta otpada na Bogoslovni fakultet. Intelektualna zvanja zastupana su na Pravnom fakultetu s oko 40% a na Filozofskom s nešto više od jedne trećine, dok druga trećina otpada na slušače seljačkog i obrtničkog porijekla. Pored toga je porast trgovačke djece bio ovdje veći nego na drugim fakultetima.

O nacionalnoj pripadnosti studenata ima brojčanih podataka tek od 1919. godine. Uzmu li se u obzir podaci o teritorijalnoj ili vjerskoj pripadnosti studenata, onda se i za prethodno razdoblje mogu, sa stanovitom

ZGRADA PRIRODOPISNIH ODJELA NARODNOG MUZEJA U DEMETROVOJ ULICI 1, GDJE SE OD 1875. ODRŽAVALA OBUKA IZ PRIRODNIH NAUKA NA SVEUCILISTU

sigurnošću, izvesti neki zaključci i o njihovoj nacionalnoj strukturi.³⁴ Studenti Sveučilišta dolazili su pretežno s područja Hrvatske i Slavonije. Pri tom se broj pravoslavnih nalazio u stalnom porastu, pa je od 37, koliko je iznosio 1874/75, popeo na 115 g. 1898/99; tada je iznosio 19,17% svih studenata. Taj se postotak kasnije tek neznatno mijenjao i 1919/20. iznosio je 20,29%. Među njima je u posljednjih deset godina prije rata bilo dosta Bugara koji su ponajviše studirali farmaciju, šumarstvo i geodeziju, ali u navedenom postotku iz 1919/20. zastupani su svega s jednim studentom. Prema tome, porast pravoslavnih označava uz to i porast studenata Srba. Postotak katolika je, naprotiv, u odgovarajućem omjeru opadao i od 86,38 u prvom kvinkveniju spao u petogodištu 1894/95 –

³⁴ Usp. tabele u Spomenici iz g. 1899, 143–146 (Slušači po rodnom mjestu) i 158/9 (Slušači po vjeroispovijesti). Za razdoblje između dviju Spomenica 1899–1919. nema nikakvih objavljenih podataka ove vrste.

1898/99. na 76,63, a 1919/20. čak na 64,63. Iako je među katolicima bilo pripadnika više različitih narodnosti, oni su u golemoj većini bili, dakako, Hrvati, a to znači da je postotak Hrvata među studentima Sveučilišta bio na kraju ovog razdoblja niži od postotka hrvatskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji (1919. g. oko 75%).

Drugo je značajno obilježje u razvoju Sveučilišta do g. 1918. u tome da je broj studenata Hrvata iz hrvatskih krajeva izvan Hrvatske i Slavonije bio neznatan. Broj slušača iz Dalmacije postigao je do kraja XIX st. svoj maksimum s brojkom 17 g. 1885/86, a iz Istre (Austrijsko primorje) s brojkom 7, i to prve godine. Nešto bolje je bila zastupana Rijeka, s najvećim brojem 14 g. 1886/87. Teško je reći, koliko je među studentima iz Ugarske, kojih je broj 1897/98. iznosio čak 31 a iduće godine 29, bilo Hrvata. Tek od g. 1900. nadolazilo je sve više studenata iz krajeva izvan uže Hrvatske, pa ih je 1910. bilo čak oko 330.

Školovanje studenata na zagrebačkom Sveučilištu nije bilo besplatno. Oni su, s izuzetkom bogoslova, do g. 1894. plaćali »naukovinu« koja je iznosila toliko forinti koliko je sati upisani kolegij u semestru imao, i taj se novac zatim predavao nastavnicima. Od g. 1894, pošto su plaće nastavnika bile povećane, »naukovina« se pretvorila u stalan iznos školarine po semestru koji je ulazio u zemaljsku blagajnu. Međutim, već od početka je siromašan i marljiv student mogao biti oslobođen od toga plaćanja, pa je – prema spomenici iz 1899. godine – »poprečni broj oproštenika iznosio između 38% do 68%«. Vjerojatno se taj postotak nije ni kasnije smanjio.

Daljnja pogodnost, koju je još siromašan i dobar student mogao uživati bile su stipendije i potpore u novcu podjeljivane iz različitih zaklada, a znatan broj potpora davali su također gradovi i imovne općine. Broj stipendista i »potpornika« povećao se u 25 godina od 45 na 158 (od sveukupno 600 slušača). Te su zaklade propale za vrijeme rata, kad su njihove glavnice morale biti uložene u ratni zajam, i u doba devalvacije novčanica koja je neposredno nakon rata uslijedila.

Đačkih domova tad još nije bilo a ni zdravstvene zaštite za studente. Stanovitu pomoć nalazili su u tom pogledu u potpornim društvima, među kojima se nalazilo i *Društvo za njegovanje bolesnika slušača kr. hrvatskoga sveučilišta* (osn. 1887). Oskudica sredstava primorala je većinu tih društava da se potkraj 1894. godine spoje u *Hrvatsko akademsko društvo za podupiranje ubogih i bolesnih sveučilišnih građana*. Pored njega postojalo je još *Društvo za pomaganje siromašnih a vrijednih Srba slušača u kr. sveučilištu*, osnovano iste godine, a od 1910. g. i *Židovsko akademsko potporno društvo* s vlastitom đačkom menzom.

Na poticaj prof. Franje Markovića osnovana je još 1898. g. *Hrvatska mensa academica*, koja se održavala zahvaljujući sabirnoj akciji i darovima pojedinaca. Mensa je otvorena 1. veljače 1898. i do rata je 50–80 siromašnih studenata dobivalo u njoj dnevno objed i večeru badava ili sa znatnim popustom.³⁵

³⁵ Usp. Mirko Rončević. Kada i gdje je otvorena »Mensa academica« u Zagrebu, *Alma mater Croatica* VII, 1944, 187–190.

MEDICINSKI FAKULTET — ZGRADA RODILIŠTA U PETROVOJ ULICI

6. SVEUČILIŠTE ZA VRIJEME RATA 1914–18. Uoči izbijanja I svjetskog rata broj slušača na Sveučilištu iznosio je šk. god. 1913/14. 1123 u zimskom i 1056 u ljetnom semestru, a nastavnika je na njemu bilo 106. Nakon otvaranja nove zgrade za Sveučilišnu knjižnicu potkraj g. 1913. predstojalo je i dovršenje izgradnje Kemijskog i farmakognostičkog zavoda (na Mažuranićeve trgu). Međutim, rat je odjednom taj razvoj zakočio i u ponekom ga pogledu vratio duboko unatrag.³⁶

Broj slušača spao je već šk. god. 1914/15. na svega 792 u zimskom i 523 u ljetnom semestru, a to se opadanje nastavilo i u iduće dvije školske godine. Najnižu točku postiglo je u ljetnom semestru 1915/16, kada je broj slušača iznosio svega 459, od čega je na Bogoslovni fakultet otpadalo 80. Prema tome je na Filozofskom i Pravnom fakultetu ostalo tada u svemu 379 studenata, koliko ih je, otprilike, bilo na Sveučilištu u prvim godinama njegova opstanka. Tek na početku šk. god. 1917/18. zabilježen je opet porast na 752 i u ljetnom semestru čak 886 slušača. Svršetak rata u jesen 1918, na početku nove školske godine, donio je neočekivani skok broja studenata na 2451, više nego dvostruko veći od broja posljednje školske godine uoči rata. Ali ta promjena nije bila uvjetovana samo prestankom rata nego i potpuno promijenjenim političkim prilikama – propašću Habsburške monarhije i stvaranjem prve zajedničke države jugoslavenskih naroda.

³⁶ Analiza brojčanih podataka o studentima i nastavnicima, koja slijedi, osniva se na »Statistici sveučilišta u Spomenici Akademikoga senata« iz g. 1925, 237 i d.

ZGRADA BOGOSLOVNOG FAKULTETA NA KAPTOLU

Broj nastavnika nije se, dakako, smanjio u istom omjeru kao broj studenata, ali je rat pogodio znatan broj mladih nastavnika. Doduše, šk. god. 1914/15. broj je nastavnika još porastao od 106 na 108, ali se otada stalno spuštao do kraja 1918. g. kada je iznosio svega 84, kao i šk. god. 1905/06. Na Bogoslovnom fakultetu se za cijelo vrijeme rata zadržao na istoj visini, a tek nešto se smanjio na Pravnom fakultetu, ali je osjetljivo pao na Filozofskom fakultetu. Na njemu je broj nastavnika od 74 šk. god. 1914/15. pao na svega 55 potkraj g. 1918. To je opadanje obuhvatilo gotovo isključivo docente, pa je broj privatnih docenata, kao najmlađih nastavnika, pao u istom razdoblju od 21 na 9. Ista je pojava zabilježena na cijelom Sveučilištu, gdje je od 30 privatnih docenata g. 1914/15. ostalo na kraju 1918. g. samo 12. Broj redovnih profesora, naprotiv, nije se uopće promijenio i do kraja se rata zadržao na broju 44. Međutim, već iduće godine ponovo je započeo nagli porast broja nastavnika.

Rat nije samo prorijedio redove studenata i mladih nastavnika, koji su bili zahvaćeni mobilizacijom, nego je i inače znatno poremetio redovan tok rada na Sveučilištu. Vojska je upotrijebila njegovu glavnu zgradu za svoje različite potrebe, a vladina odredba od 16. I 1916. o upisu oficira i vojnih činovnika invalida, koji nisu ispunjavali zakonske uvjete za upis, pa i neke druge olakšice studentima-vojniciima loše su se odrazile na dotadašnju razinu nastave i ispita.

Uza sve to je politički razvitak od početka 1917. godine, koji je, osobito pod dojmom Februarske revolucije u Rusiji, doveo do oživljavanja parlamentarne i stranačke djelatnosti u Monarhiji, omogućio postizava-

nje davno zasnovanog cilja – otvaranja četvrtog, Medicinskog fakulteta koji je, prema zakonu o utemeljenju Sveučilišta, trebalo otvoriti još prije više od četiri desetljeća. Osjetljiva oskudica liječnika i nepredviđeno produženje rata koje je iznutra sve više rastakalo onemoćalu Monarhiju bili su oni objektivni uvjeti u kojima je Hrvatsko-srpska koalicija, koja je tada bila, u neku ruku, vladajuća stranka, uspjela da u pogodnom trenutku stavi vodeće faktore pred gotov čin.

Prijedlog zastupnika dra Milana Rojca u Hrvatskom saboru 26. siječnja 1917. da se pristupi osnivanju Medicinskog fakulteta odjednom je pokrenuo akciju koja je 12. studenoga postigla vrhunac u odluci bana Antuna Mihaloviča, bliskog Koaliciji, da odobri otvaranje Fakulteta.³⁷

Prema prikazu Drage Perovića,³⁸ koji je 12. siječnja 1918. svojim nastupnim predavanjem započeo nastavu iz anatomije kao prvog izrazito medicinskog studija, ta je akcija tada mogla uspjeti samo zato što je u pitanju vojske izbio sukob između Pešte i Beča, koji je hrvatska vlada iskoristila »očekujući opravdano, da Ugarska vlada zapletena u spor s Austrijom ne će imati mnogo volje da izazove protiv sebe Hrvatsku, odbijajući njen opravdani kulturni zahtjev«.³⁹

U neposrednoj vezi s osnivanjem Medicinskog fakulteta Hrvatski sabor i vlada donijeli su u toku 1918. godine nekoliko zakonskih akata važnih za daljnji razvoj Sveučilišta. Pošto je kralj 26. lipnja potvrdio Zakon o gradnji zgrada za medicinski fakultet i zemaljsku bolnicu s klinikama, Sabor je 12. rujna donio novi, po redu treći Zakon o ustrojstvu Sveučilišta. Hrvatski jezik proglašen je isključivim nastavnim jezikom, ženama je dopušten upis na sva tri svjetovna fakulteta, za privatne docente s »osobitim kolegijem« određena je nagrada, a profesorima matematičko-prirodoslovne struke i medicine odobreno je primanje asistenata i pomoćnika mjesto dotadašnjih »pristava«. Istim je zakonom bio iznova redigiran popis predmeta za sve fakultete, pa su u njega uneseni i oni predmeti koji su naknadno uvedeni.

Najzad, i studenti, iako su bili još uvijek razmjerno malobrojni, istupili su 1918. g. s izjavom koja je tada bila politički vrlo smiona i koja je postala jedan od važnih historijskih dokumenata u stvaranju državne zajednice jugoslavenskih naroda. Do početka 1918. godine nije za rata zabilježen nijedan istup akademske omladine koji bi imao neko političko značenje. Štaviše, kada je srednjoškolska omladina 25. studenoga 1917, u povodu predavanja dra A. Tresić-Pavičića, priređenog u korist postra-

³⁷ Rojčev prijedlog glasi: »Kr. zem. vlada poziva se, da što većim pospješjenjem pristupi k ustrojenju medicinskoga fakulteta na hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, kako bi u što bližjoj budućnosti moglo započeti njegovo djelovanje.« Nakon predlagačeva obrazloženja odjelni predstojnik Stj. Tropsch izjavio je: »... zemaljska vlada uviđa potrebu medicinskog fakulteta i makar imade nekih poteškoća, ona se nada, da ove poteškoće ne će biti neprebrodive te prihvaća predlog dra Rojca, da se na zagrebačkom sveučilištu osnuje medicinski fakultet«. (Obzor, 27. I 1917, br. 25.)

³⁸ Sveučilišni vjesnik IV, 1958, 30–35 (govor prof. D. Perovića na proslavi 40-godišnjice postanka Medicinskog fakulteta 12. I 1958).

³⁹ Na i. mj., 31.

dale djece-izbjeglica iz Istre i Bosne, prvi put izašla na ulicu i javno demonstrirala protiv postojećega državnog sistema, studenti je u tome nisu slijedili.⁴⁰

Međutim, 24. siječnja 1918. je »Jugoslavenska akademska omladina svih četiriju fakulteta hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu«, pod kojim je nazivom istupilo oko tri stotine studenata – od 752, koliko ih se upisalo u zimskom semestru šk. god. 1917/18, iako mnogi nisu ni mogli polaziti predavanja –, donijela izjavu kojom se otvoreno pridružila akciji što je već od Majske deklaracije 1917. utirala put nacionalnoj koncentraciji.⁴¹

Potpisnici izjave istakli su na prvom mjestu zahtjev za »demokratskim mirom« i »državnim ujedinjenjem« Slovenaca, Hrvata i Srba na temelju »bezuovjetnog prava narodnoga samoodređenja«, i to »na širokoj demokratskoj bazi«, s osiguranim »historijskim plemenskim osobinama«. Prema tome – »najšira upravna sloboda svih dijelova jedinstvene narodne države, kao i najšira građanska sloboda svih pojedinaca neka bude temeljem države Srba, Hrvata i Slovenaca«. Izjava najzad završava riječima u kojima potpisnici izražavaju svoju simpatiju vodstvu Jugoslavenskoga kluba u Beču i Starčevićeve stranke prava u Zagrebu te Češkom svazu u austrijskom parlamentu za njihovo »solidarno nastupanje«.

Studenti su aktivno sudjelovali i u proslavi 100-godišnjice rođenja Petra Preradovića 18. i 19. ožujka 1918. koja se razvila u izrazito nacionalnu manifestaciju. Policija je, doduše, spriječila da se pred zgradom Sveučilišta ustroji povorka koja bi pošla na pjesnikov grob, pa su studenti bili primorani da krenu u više manjih grupa, ali su na grobu govorila trojica od njih.⁴²

Nekih drugih istupa među studentima zagrebačkog Sveučilišta nije više bilo do sloma Monarhije.

⁴⁰ Usp. Hrvoje Matković, *Đačke demonstracije u Zagrebu 1917. godine*, Iz starog i novog Zagreba II, 1960, 311–318. »Po svemu se čini« – zaključuje autor – »da su u demonstracijama sudjelovali samo đaci srednjih škola [...]. Međutim, da su studenti sudjelovali u demonstracijama, sigurno bi o tome govorio izvještaj redarstvenog ravnatelja.« (313)

⁴¹ Izjavu donosi F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919*, Zagreb 1920, 114–115.

⁴² Usp. Srđan Budisavljević, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958, 41–44.

